

IJBEMP

International Journal of Business, Economics and Management Perspectives
Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi

ISSN: 2458-8997

Yıl: 2, Sayı: 6, Mart 2017, s. 11-20

Yrd. Doç. Dr. Zülfükar Aytaç KİŞMAN

Harvard Üniversitesi, Doktora Sonrası Araştırmacısı, kisman@fas.harvard.edu

(TÜBİTAK 2219 Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı Kapsamında)

Fırat Üniversitesi, Öğretim Üyesi, aytac@firat.edu.tr

Hilay YALÇIN

Fırat Üniversitesi, Girişimcilik ve Yenilik Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

hilay.yalcin@gmail.com

**ULUSLARARASI SİYASİ KRİZLERİN DIŞ TİCARETE ETKİSİ: I. KÖRFEZ SAVAŞI
ÖRNEĞİ**

ULUSLARARASI SİYASİ KRİZLERİN DIŞ TİCARETE ETKİSİ:

I. KÖRFEZ SAVAŞI ÖRNEĞİ

Özet

Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren yönünü batı medeniyeti olarak belirleyen Türkiye, Cumhuriyetin ilanından sonra da batı ile olan bağlarını siyasi ve ekonomik bağlamda geliştirmeye çalışmıştır. Coğrafi konumu, enerji kaynakları, iklimi, tarım ürünlerinin çeşitliliği, turizm imkânları sayesinde stratejik açıdan büyük bir öneme sahip olan Türkiye'nin bu jeo-stratejik pozisyonu ülkemizin gerek yerel gerekse de uluslararası çeşitli kriz ve problemlerle karşı karşıya kalmasında önemli rol oynamıştır.

Bu çalışmada, genel olarak kriz kavramı incelenmiş ve ülkeler arasında yaşanan olayların krize dönüşmesinin ekonomik, siyasi, sosyal nedenleri ve sonuçları uluslararası boyutta incelenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin coğrafi ve stratejik konumu üzerinde durularak bunun diğer ülkelerle olan ekonomik ve siyasi ilişkilerimizi nasıl etkilediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin en önemli ticaret ortaklarından birisi olarak Irak ile dış ticaretimiz incelenmiş ve Körfez Savaşı'nın ülke arasındaki bu ticari ilişkiye etkileri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Krizler, Savaş, Dış Ticaret, I. Körfez Savaşı, Irak

THE EFFECTS OF THE INTERNATIONAL POLITICAL CRISES ON FOREIGN TRADE: I. GULF WAR CASE

Abstract

Turkey, starting from the latest periods of Ottoman State set her direction through the West, and tried to develop political and economic relations with the western countries after the foundation of the republic as well. Turkey has great strategic importance with her geographical location, energy resources, climate, diversity of the agricultural products, tourism facilities. This geostrategic position of Turkey plays important role on our country's facing several domestic and international crisis and problems.

In this study, in general, the concept of crisis has been investigated and the economic, political and social reasons leading the incidents occurred among the countries into crisis have been analyzed at international level. Moreover the geographical and strategic position of Turkey have been examined in terms of how this factor effect our economic and political relations with the other countries. The foreign trade between Turkey and Iraq, as one of the strongest trade partners of Turkey, has been scrutinized by mentioning the First Gulf War's effects on these trade relationship.

Keywords: International Crisis, War, Foreign Trade, I. Gulf War, Iraq

GİRİŞ

2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden ötürü başlayan ve kod adı *Çöl Fırtınası Harekâtı* olan Körfez Savaşı, sonrasındaki gelişmelerle beraber dünya tarihinde önemli bir yer edinerek bütün dünya ülkelerinin ilgi ve dikkatini çekmeyi başarmıştır. Savaş fiilen yaklaşık 3 hafta sürmüş olsa da öncesinde ve sonrasında etkileri, nedenleri ve sonuçları ile çok konuşulan bir savaş olmuştur. Savaşın ekonomik sonuçları düşünüldüğünde Türkiye için neden bu kadar önem taşıdığı net bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzdeki ekonomik ilişkilere bakıldığında da bu yöndeki kaygıların ne derece yerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ülkelerin ekonomik sosyal bağlarının kopmasına, mevcut ilişkilerinin azalmasına ve yıpranmasına neden olan sebeplerin krize dönüşmesinde, ülkeleri, süreçleri yöneten liderlerin payı büyüktür. Ülkeler arasında krizler dikkatle incelendiğinde, siyasi istikrarsızlığın ekonomik istikrarsızlığı beraberinde getirdiği görülmektedir. Ekonomik olarak büyümek için, siyaseten istikrarlı bir tutum sergilemek krizlerin büyümemesi için kaçınılmazdır. Siyasi istikrar ve güçlü konum ülkelerin geleceği ve sosyo-ekonomik kalkınma için hayati derecede önemlidir.

Krizlerin savaşa dönüşmesi ise ülkeler arası ilişkilerin yıpranmasına ve ticari ilişkilerin ciddi şekilde zarar görmesine neden olmaktadır. I. Körfez krizi ve hemen sonrasında başlayan savaşın, Türkiye ile sınır komşusu Irak arasındaki sosyo-ekonomik ilişkileri üzerinde yaptığı etki iki ülke için de azımsamayacak boyuttadır. Bu bağlamda uluslararası siyasi krizlerin veya savaşların olagelen dış ticaretler üzerindeki etkisi dikkatle incelenmelidir.

1. Kriz ve Siyasi Kriz Kavramı Üzerine

Günlük konuşma dilinde sıkça kullandığımız kriz kelimesi farklı bilim dallarında da yaygın olarak kullanılmaktadır. “Kriz” kelimesinin kökeni Yunanca ve “ayırarak ya da bölmek” anlamına gelmektedir.¹ Oxford Sözlüğüne göre kriz kelimesi, tarihsel kriz anlamında, ilk kez 17. yüzyıl başlarında, “bir şeyin gelişmesinde yaşamsal önemdeki ya da kesin aşama, dönüm noktası, daha iyi ya da daha kötü bir değişimin yakın olduğu durumu” belirtmek için kullanılmıştır. Kavramın sosyal bilimlerde yaygın kullanımı genel bir tanımını yapmayı da zorlaştırmaktadır. Genel olarak kavramdan, önceden beklenmeyen ve seçilemeyen, örgüt, organizasyon, kurum veya kuruluşlarca acele cevap verilmesi gereken ve çoğunlukla örgütlerin devamlılığını tehdit eden gerilimli durum anlaşılmaktadır.²

Günümüzdeki bazı yaklaşımlar, bir ülkede yaşanan ekonomik veya siyasi krizleri küreselleşme bir yaklaşımla açıklamaya çalışmaktadırlar. Küreselleşmenin, günümüzdeki siyasi gücün niteliğini ve biçimini değiştirdiğine ilişkin bir inanç bulunmaktadır. Ekonominin dış dünya ile bütünleşme derecesi arttıkça hükümetlerin piyasaya müdahale oranı azalmaktadır. Bu sebeple dünya ekonomisinde yaşanan bir gelişme, durgunluk ya da istikrarsızlık durumu, birçok ülkeyi aynı anda etkisi altına alabilmektedir. Bu durumlar ülkeler arasında ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılığın etkileri olarak dikkat çekmektedir. Ancak küresel krizleri yalnızca ekonomik etkenlere bağlamak doğru bir yaklaşım değildir. Krizlerin nedenlerini salt ekonomik kavramlarla açıklamaya çalışmak konuya yüzeysel yaklaşmaktır. Ekonomide yaşanan kriz ve dalgalanmaların nedenleri ekonomik olduğu kadar siyasi de olabilmektedir.³ Öyle ki Francis Fukuyama Newsweek dergisinde kaleme aldığı “Amerikan A.Ş.’nin Çöküşü”⁴ isimli yazısında dünyadaki krizlerin ve bozulan dünya düzeninin nedenlerini açıklarken görüşlerini iki temele oturtmaktadır: siyasi ve ekonomik etmenler.

1.1. Siyasi İlişkilerin Yatırım ve Ekonomik İlişkilere Etkisi

Coğrafi mesafe, ortak sınır, vize muafiyeti, bölgesel ekonomik birliklere üyelik gibi mekanizmaların ülkelerin dış ticareti üzerinde etkileri mevcuttur.⁵ Dolayısıyla coğrafi yakınlık ve sınır komşuluğu gibi kavramlar dış ticarete etkili birer unsurdur. Yapılan ticaretin tarafı olan ülkelerdeki gelişmelerin bir diğerini etkilemesi de bu açıdan çok doğaldır. Bir ülkedeki siyasi istikrarsızlık, ekonomik istikrarsızlığa neden olarak ekonomik gelişmeyi yavaşlatmakta ve bu da beraberinde ekonomik istikrarsızlık getirmektedir.⁶ Siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, bu istikrarsızlıkların krize ve hatta savaşa dönüşmesi de dış ticareti doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir.

Ekonomik yatırımlar da gerek iç gerekse de dış kaynaklı olsun, siyasetten, uluslararası konjonktürden ve siyasi istikrardan bağımsız değildir. Yabancı yatırımların ülkeye girişinde aranan temel kriterler arasında siyasi güven ve istikrar vardır. Yabancı yatırım, yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından başka bir ülkeye taşınmasıdır. Yabancı yatırımlar, önceleri daha çok gelişmiş ülkelere yoğunlaşırken 1980’lerin sonlarından itibaren gelişmekte olan ülkeler de dikkat çekmeye başlamıştır. Yabancı sermaye hareketliliği üzerine geçtiğimiz yıllarda birçok araştırma yapılmıştır, büyümeden istihdama, teknolojik bilgiden verimliliğe kadar ekonomik, sosyal, siyasi, birçok unsurun yabancı yatırımlardan bir şekilde etkilendiğini ortaya koymuştur.⁷ Yani istik-

¹ Abdullah Özçelik, *367 Tartışmaları Bağlamında Siyasi Krizler, Aktörler, Sebepler, Boyutlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012, s.3.

² Abdullah Özçelik, a.g.e. s. 4

³ Mevlüt Karabıçak, “Küresel Krizleri Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 3, 2010, ss.254-255.

⁴ Francis Fukuyama, “Collapse of American Inc.”, *Newsweek*, 10 Mart 2008.

<http://www.newsweek.com/fukuyama-end-america-inc-91715>

⁵ Gökçe Tekin Turhan, *Kara Sınırları Komşuları ile Ticaretin Türkiye’nin Kalkınmasına Etkisi Çekim Modeli Yaklaşımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s.98.

⁶ Hüseyin Öztürk, *Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Uygulaması (1950-2003)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2004, s.2.

⁷ Kadir Karagöz, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler”, *Journal of Yaşar University*, 2(8), 2008, ss.930-931.

rarsızlıklar, kriz ve savaş halleri sadece mevcut süregelen dış ticarete etki yapmamakta, ileride doğabilecek ticari imkânları da etkilemektedir.

2. Türkiye'nin Coğrafi Konumu Ve Stratejik Önemi

Coğrafi olarak önemli denizlerle komşu olan Türkiye, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Karadeniz ülkeleri ve Rusya'nın sıcak denizlere açılan tek çıkış kapısıdır. İstanbul ve Çanakkale Boğazları sayesinde Roma ve Osmanlı İmparatorluğunun doğu ve batıya doğru genişleyerek uzun süreli devletler kurabilmeleri Türkiye'nin stratejik üstünlüğünün göstergesidir.⁸

Jeopolitik; terim olarak, coğrafya üzerinde yaşayan insanların lehine, bütün değerlerin en iyi şekilde kullanılmasıdır. Jeopolitik, coğrafyanın politikaya verdiği yönü belirlerken, politika üretmez; coğrafi tabana dayalı veriler hazırlar. Bu bağlamda bir kara parçası olarak düşünüldüğünde ülkemiz, Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'yu birleştiren, doğu batı kültürünü sentezleyen bir bölge olmakla beraber tüm Türk dünyasının da merkezi konumundadır.⁹

Kaynak:

<http://atasoyconsulting.com/aboutturkey.html> (Erişim 28.01.2017)

Türkiye coğrafyası bir kenar devlet görünümüne sahiptir, komşularının sayısının çok olması nedeni ile bir kıta içi devlet duyarlılığına ve sorunlarına sahiptir. Türkiye'nin bulunduğu yer itibari ile önemli olan jeopolitik konumu, Türkiye'yi dikkatli stratejik politikalar üretmeye zorunlu kılmaktadır. Konumu itibari ile değerli yer altı ve yer üstü kaynaklara sahip olan ülkemiz, ilginin üzerinde toplanmasına sebep olmaktadır.¹⁰ Ancak Türkiye gerek uluslararası boyutta da bölgesel boyutta da çok fazla politik seçeneğe sahip olan bir ülkedir. Bunda elbette ki coğrafi konumunun ve günümüzdeki konjonktürel jeopolitik şartların etkisi vardır.¹¹

3. Türkiye'nin Dış Ticareti

Küreselleşmenin etkisi ile rekabetin gittikçe yaygınlaştığı ve zorlaştığı bir dönemde ülkeler hızlı bir şekilde gelişmektedir. Küresel değer zincirinin önemli bir oyuncusu olan Türkiye'nin de küresel trend ve değişimleri iyi analiz ederek doğru stratejiler geliştirmesi gerekmektedir.¹² Her ülkenin ekonomik sosyal göstergelerini gelişmiş ülke insanların seviyesine çıkarma amacı vardır. Bunun için üretim, istihdam, ticari ilişkiler hedefle-

⁸ İlkur Şemşek, "Türkiye'nin Jeopolitik Önemi; Köprü mü? Kanat mı? Merkez mi?", Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi, Mart 2014, s.2.

⁹ İlkur Şemşek, a.g.e. s.6.

¹⁰ Zekeriya Çalışkan, "Jeopolitik Hassasiyet ve Türk Birliği", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, Yıl 2011/12, s.79.

¹¹ Suat İlhan, *Avrupa Birliğine Neden Hayır – Jeopolitik Yaşam*, İstanbul, Ötüken, 2000, s.51.

¹² Mehmet Büyükeşçi, "2014 Yılında Dünya Pazar Payımızı Artırdık İhracatta Büyüdük", *Türkiye İhracatçılar Meclisi Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu*, 2015, s.5.

nir. Dünya üzerinde oldukça önemli bir konumda bulunan ülkemiz, bu amaç doğrultusunda 24 Ocak 1980'den sonra ihracata yönelik sanayileşme stratejisi benimsemiştir ve bu doğrultuda ekonomi politikasını belirleyerek günümüze kadar olumlu gelişmeler kaydetmiştir.¹³

Türkiye, ekonomik istikrar tedbirleri ile ihracata yönelik sanayileşme stratejisi doğrultusunda farklı bir ivme kazanmıştır, dış ticareti geliştirmiş ve çeşitlilik göstermiştir. Özellikle 80'li yıllarda ihracat rejiminde yapılan değişiklik ve düzenlemeler ile tescil, lisans ve ruhsat uygulamaları yürürlükten kaldırılmış, ihracat serbestisi getirilmiştir. Hukuki düzenlemelerle beraber ihracatçılara, vergi iadesi, gelir vergisi istisnası, döviz tahsisi, gümrük muafiyetli ham madde ithalatı ve ihracat kredileri gibi bazı parasal ve mali teşvikleri içeren kurumsal düzenlemeler hızlıca hayata geçirilmiştir. Bu ekonomik düzenlemelerin etkileri kısa sürede kendini göstermiş özellikle dış ticaret alanında olumlu gelişmeler yaşanmıştır.¹⁴

Tablo1: 1980-1990 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi

Yıllar	İthalat Milyon\$	İhracat Milyon\$	Dış Ticaret Hacmi Milyon\$	İthalat/Gsmh %	İhracat/Gsmh %	İthalat/ihracat%
1980	7.909	2.910	10.819	13.8	4.9	36.8
1981	8.933	4.702	13.636	15.2	8.1	52.6
1982	8.842	5.745	14.588	16.7	10.7	65.0
1983	9.235	5.727	14.962	18.4	11.2	62.0
1984	10.756	7.133	17.890	21.9	14.2	66.3
1985	11.343	7.958	19.301	21.5	14.9	70.2
1986	11.104	7.456	18.561	19.2	12.7	67.1
1987	14.157	10.190	24.347	21.1	15.1	72.0
1988	14.335	11.166	25.997	20.3	16.7	81.4
1989	15.792	11.624	27.416	19.8	14.5	73.6
1990	22.302	12.959	35.261	20.8	11.9	58.1

Kaynak: DİE İstatistik Göstergeleri 1923-1990, Dış Ticaret İstatistikleri 1993, Ankara ss.25-28

1990'lı yıllar Türkiye için global anlamda körfez krizi ve dünya ekonomisindeki durgunluk, enflasyon, kamu açıkları, yükselen iç ve dış borç stoku, aşırı değerli kurlar gibi ulusal ekonomide meydana gelen ekonomik sorunlar nedeni ile sıkıntı bir sürecin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.¹⁵

Tablo 2: Türkiye Dış Ticaretinin 1990-2004 Görünümü

	İhracat Milyon\$	İthalat Milyon\$	Dış Tic. Açık Milyon\$	Dış Tic. Hac Milyon\$	İhracat Değişim%	İthalat Değişim%	Dış Tic. Açık Değişim %	Dış Tic. Hac Değişim %	İhracat/İthl Değişim %
1990	12.959	22.302	-9.343	35.261					
1991	13.593	21.047	-7.454	34.640	4.9	-5.6	-20.2	-1.8	64.6
1992	14.715	22.871	-8.156	37.586	8.2	8.7	9.4	8.5	64.3
1993	15.345	29.428	-14.083	44.773	4.3	28.7	72.7	19.1	52.1
1994	18.106	23.270	-5.164	41.376	18.0	-20.9	-63.3	-7.6	77.8
1995	21.637	35.709	-14.072	57.346	19.5	53.5	172.5	38.6	60.6
1996	23.224	43.627	-20.402	66.851	7.3	22.2	45.0	16.6	53.2
1997	26.261	48.559	-22.298	74.820	13.1	11.3	9.3	11.9	54.1
1998	26.974	45.921	-18.947	72.895	2.7	-5.4	-15.0	-2.6	58.7
1999	26.587	40.671	-14.084	67.258	-1.4	-11.4	-25.7	-7.7	65.4
2000	27.775	54.503	-26.728	82.278	4.5	34.0	89.8	22.3	51.0
2001	31.334	41.399	-10.065	72.733	12.8	-24.0	-62.3	-11.6	75.7
2002	36.059	51.554	-15.495	87.613	15.1	24.5	53.9	20.5	69.9
2003	47.253	69.340	-22.087	116.593	31.0	34.5	42.5	33.1	68.1
2004	63.121	97.540	-34.419	160.661	33.6	40.7	55.8	37.8	64.7
2005*	46.206	74.761	-28.555	120.967	17.4	20.7	26.5	16.5	61.8

Kaynak: Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor 2005 s.149. *Ocak-Ağustos ayı gerçekleşmesi

¹³ Zekeriya Mızrak, "Türkiye Dış Ticaretinin Gelişim Süreci (1980-2004)", *Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi, Cilt 7, Sayı:1-2, 2004, Konya, s.89.

¹⁴ Zekeriya Mızrak, a.g.e, ss.90-92.

¹⁵ Zekeriya, Mızrak, a.g.e, ss.92-93.

4. Irak'ın Konumu ve Ekonomik Yapısı

Irak, siyasi, ekonomik, ticari ilişkileri yanı sıra tarihi bağların varlığı sebebiyle Türkiye için önemli bir sınır komşusudur. Özellikle yaşanan Körfez krizleri nedeniyle bölge ile ilişkiler zarar görmüş ancak daha sonradan zaman içinde düzelmeye başlamıştır. Dünyanın ilk önemli yerleşim yerlerinden biri olan Irak bölgesinde Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine 1920'de İngiltere tarafından kurulan yeni siyasi oluşumun adı 'Modern Irak' olmuştur. Ancak bugün Irak, coğrafi konumu, stratejik önemi, petrol rezervleri sebebi ile Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden biri olmaktadır. Türkiye'nin komşusu olması nedeni ile de ayrı bir öneme sahiptir.¹⁶

Osmanlı Devleti çatisı altında birlikte geçirilen uzun zamandan sonra Irak'ın 1. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı'dan ayrılması, ülkemiz açısından sancılı olmuştur. Musul Türkiye sınırları dışında kalmıştır ancak Musul'daki Türk çoğunluk düşünüldüğünde bu durumun objektif bir süreç olmadığı daha kolay anlaşılacaktır. Ancak Türkiye, komşu ülkelerle ilişkilerini bozmak istemediğinden Irak'tan toprak talebinde bulunmamıştır. 1990-1991 yıllarında Körfez Krizi nedeni ile Irak sorunu uluslararası kamuoyunun gündemine oturmuştur ve Türkiye bölgeye yönelik daha aktif ve dikkatli siyaset izlemek zorunda kalmıştır.¹⁷

Ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmelerinin en temel unsuru enerjidir. Başta ABD olmak üzere, gelişmiş ülkeler enerji politikalarına son derece önem verirler. Bu bağlamda, dünyada sıcak ve soğuk savaşların temel sebebi enerji kaynaklarını ele geçirme ve enerjinin ticaretini kontrol altında tutma çabaları olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸

Enerji kaynakları göz önüne alındığında, Irak oldukça önemli bir potansiyele sahip bir Ortadoğu ülkesidir. Bu durum ülkeyi, ekonomik, siyasal, sosyal, toplumsal açıdan uluslararası arenada diğer ülkelerin dikkatini çekmesine sebep olmaktadır ve bir kısım uluslararası olayların merkezinde bir konumda olduğunu göstermektedir.

5. Körfez Savaşı

Ortadoğu ifadesi coğrafi tanımlamadan çok siyasi bir tanımlama niteliğindedir ve büyük ölçüde bölge dışındaki büyük güçler tarafından oluşturulmuş bir ifadedir. Ortadoğu bölgesinin sınırları, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa tarafından belirlenmiştir. Bölge zengin petrol yataklarına sahip olduğundan 1920'li yıllardan beri ABD'nin de ilgisi çekmiştir, bu nedenle ABD 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgeye yönelik bir politika oluşturmaya çalışmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa'nın zayıflaması ABD'yi Ortadoğu politikasının daha fazla içine çekmiştir. Ortadoğu, dünya petrol rezervlerinin %60'dan fazlasına ve doğalgaz rezervlerinin de yaklaşık % 35'ine sahip olduğundan stratejik bir bölge özelliğindedir. 1991 sonu ile 11 Eylül gerçekleştiği 2001 yılına kadar, ABD tek süper güç olarak, Irak'ın Kuveyt'i işgalinde görüldüğü gibi bölge üzerinde önemli bir hegemonya kurmuştur.¹⁹ Soğuk Savaş döneminde 1990'ların başına kadar ABD ve NATO ile SSCB ve Varşova Paktı arasında bir denge vardı. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması tek kutuplu dünya düzenini ortaya çıkarmış olması Amerika'nın bölgede etkili olmasını kolaylaştırmıştır.²⁰

Bu coğrafya, dünyanın hidrokarbon rezervinin % 73'üne sahiptir, komşu ülke olarak gelişmekte olan ve sürdürülebilir kalkınma için enerji güvenliğine en fazla ihtiyaç duyulan ülkeler arasındadır. Bu sebeple, bölge güvelliğini tehdit edeceği düşüncesi ile Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgalini hemen kınayarak Birinci Körfez Savaşı'na destek vermiştir. Ülkemiz, bu süreç içinde Birleşmiş Milletlerin Irak'a yönelik yaptırım kurallarına uyumuş, Kerkük -Yumurtalık boru hattını kapatmış, uygulanan ekonomik ambargoya destek vermiştir. Bu tutumyla Türkiye ciddi bir gelir kaybına uğramıştır. Türkiye sadece ekonomik zarara uğramamıştır, Irak'ın kuzeyinde

¹⁶ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, Özel Sayı II, Temmuz 2009, ss.1316-1318.

¹⁷ İrina Svistunova, "Irak Faktörünün Türkiye'nin Ortadoğu Politikasına Etkisi(1990-2008)", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 14, Şubat 2010, ss.75-76.

¹⁸ A. Necdet Pamir, "Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları", *Metalurji Dergisi*, 134. Sayı, İstanbul, 2003, s.6.

¹⁹ Selim Kurt, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: XIX, Eylül 2014, s.168.

²⁰ Sedat Ergin, "Irak Savaşı ve Türkiye 'Irak Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Dünyadaki Konumu", *Çankaya Gündemi*, Sayı: 14, Temmuz 2003, ss.8.

otorite boşluğu oluşmuştur. Bu nedenle PKK terör örgütü, Türkiye dışında sığınacak kamplar elde etmiştir. Irak'taki mevcut durum nedeni ile PKK terör örgütü faaliyetlerini rahatça yürütebilmiştir. Bu sebeplerden ötürü Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, istikrarın yeniden sağlanması ülkemizin ulusal çıkarları açısından oldukça önemlidir.²¹

Körfez'de yaşanan süreci krize götüren ve 1. Körfez Savaşı'nı başlatan sebepler pek çok olmakla beraber göz önündeki sebepler olarak şunlar ifade edilebilir;

- 1980 – 1988 Irak-İran savaşlarında İran'ın Irak harekâtını püskürtmesi ve karşı taarruza geçmesi
- Saddam Hüseyin'in Kuveyt'e yönelik tarihsel bir bağı ileri sürmesi
- Irak'ın İran'ın üretimini artırarak petrol fiyatlarını düşürmesinden olumsuz etkilendiğini belirtmesi

Irak, İran savaşlarında Kuveyt'ten aldığı borçları Kuveyt'in silmemesini bahane ederek 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal ederek burayı 19. ili olarak ilhak ettiğini duyurmuştur. Irak, BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararı uyarınca Irak 15 Ocak 1991'e kadar Kuveyt'ten çekilmediğinden 17 Ocak 1991 tarihinde ABD öncülüğündeki müttefikler "Çöl Fırtınası Operasyonu" ile Irak'a hava ve kara harekâtı başlatmıştır.²²

Saddam döneminde, Irak'ın Kuveyt'i ilhak etmesinin temel nedenlerinden biri Kuveyt'i İngiltere tarafından oluşturulmuş yapay bir devlet olarak görmesidir. Bir başka neden ise petrol fiyatları politikasındaki düşüncelerde farklılıkların ortaya çıkmasıdır.²³

Güvenlik Konseyinin 678 sayılı kararınca Irak'ın 15 Ocak 1991 gece yarısına kadar Kuveyt'ten birliklerini geri çekmemesinden ötürü, 17 Ocak 1991 sabah saatlerinde Suudi Arabistan'dan havalanan Amerikan ve İngiliz uçakları Irak'taki askeri hedefleri vurmaya başlamıştır. Radar tesisleri ve erken uyarı sistemleri, havaalanları, füze üsleri ve Kuveyt'teki Irak birliklerinin lojistik kanalları başlıca hedefler olarak vurulmuştur.²⁴

Yaklaşık 100 saat süren kara harekâtından sonra, Irak yenilmiş ve BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991 tarihli ve 687 sayılı kararı ile Irak sıkı bir denetim altına alınmıştır.²⁵

6. Türk Dış Ticareti ve I. Körfez Savaşı'nın Etkileri

Türk dış ticaretinde genel olarak ülke gruplarına göre dış ticaret gelişimi incelendiğinde, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin önemli bir paya sahip olduğu görülür. 1980 yılında ismi geçen ülkelere toplam ihracatı içinde % 44,4'lik bir pay ayıran ülkemizin bu oranı 1990'da % 55,96'ya çıkmıştır. Aynı dönemde ülkemiz ithalatta % 45,2'den % 67,5'e yükselmiştir.²⁶ 1980-1990 yılları arasında ihracata dayalı büyüme modeli ile dış ticarete nicel gelişmeler gözlenmiştir. Sanayi ürünleri ihracatının artması Türkiye'de sanayinin gelişmesi ve sanayileşmenin hızlanması olarak düşünülmemelidir, bu yanıltıcı bir ifade olacaktır. Çünkü bu gelişmelerin temelinde dış ticaretin etkisi ile eksik kapasitelerin iyi belirlenerek etkin kullanılması gerçeğini göz ardı etmemek gerekir.²⁷

1990'lı yılları incelediğimizde, uluslararası ticaretin gelişimi ve rekabetin değişen yapısı karşısında Türkiye Ekonomisi 1980'li yıllarda ekonomik büyüme ve sanayileşme stratejisi bakımından ithal ikameci sanayileşmenin yerine ihracata yönelik büyümeyi hedef alan bir strateji ile ilerlemeyi planlamıştır. Bu planlama,

²¹ Levent Ak, *ABD'nin Irak Savaş Stratejisinin İncelenmesi (2003-2010)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.1.

²² Mehmet Öztürk, "1. Körfez Savaşı'ndan (1990-91) 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk- Amerikan İlişkilerine Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 16, Ocak-Şubat-Mart 2010, s.2.

²³ Mehmet Öztürk, a.g.e. ss.1-2.

²⁴ Mehmet Öztürk, a.g.e. s.5.

²⁵ Mehmet Öztürk, a.g.e. ss.6.

²⁶ Zekeriya Mızırak, a.g.e. s.94

²⁷ Zekeriya Mızırak, a.g.e. s.94

ekonominin tüm yönleri ile dışı açılmasını ve piyasa ekonomisi enstrümanlarını harekete geçirmeyi ve ülke ekonomisinin dünya ekonomisi ile entegrasyonunu amaçlamaktadır.²⁸

Körfez krizi özelde ve dünyadaki ekonomik durgunluk da genelde, Türk ekonomisini olumsuz etkilemiştir. İhraç ürünlerinin maliyetlerinde artışlar meydana gelmiştir, bunu izleyen süreçte rekabet avantajı kaybolmuştur, bu sebeplerle ihracatçının lehine olan kur politikasından vazgeçilerek TL'nin aşırı değerlenmesine göz yumulmuştur. Dış ticarete en yüksek ortak paydayı oluşturan Avrupa Birliği ülkelerinin ekonomik sorunlarının artması, Körfez krizinin etkilerinin ortaya çıkması ve eski doğu bloğu serbest piyasa ekonomisine geçmesi gibi faktörler sonucunda 1990-1993 yıllarında ihracatta yavaşlama görülmüştür.²⁹

1. Körfez Savaşı sonrası küresel güçlerin Baas yönetimine karşı uyguladıkları 36. Paralel sınırı ile Irak merkezi yönetiminden ekonomik olarak koparılan Kuzey Irak'ın bütün bir ekonomik yaşamı, bulunduğu coğrafya sınırları bakımından bir bakıma bütünüyle Türkiye ile ticarete dayandırılmıştır.³⁰ Irak Savaşı, global ekonomik durgunluk, rekabetin farklılaşması gibi sebeplerle bütün dünya ülkelerinin ilgisini ve dikkatini çekmiştir. Savaş fiilen kısa sürmüş olsa da etkileri ve sonuçları itibari ile hala üzerinde konuşulan bir savaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Irak Savaşı, stratejik öneme sahip olan ülkemiz için de ekonomik, siyasi, sosyal açıdan oldukça önemlidir. Yakın geçmişimizden bugüne doğru inceleme yapıldığında 1991 Körfez Savaşı'nın, önemli sınır komşusu olarak Türkiye'nin ekonomisi üzerindeki etkilerini görmek mümkündür.

Coğrafi yönden Irak sınır komşumuz olduğundan Iraktaki savaş; etkileri, nedenleri ve sonuçları itibari ile ülkemiz ekonomisinin yönünü belirlemede oldukça önemli rol oynamıştır. Irak, Körfez Savaşı öncesinde diğer sınır komşularımıza kıyasla ihracatımızın fazla olduğu, ihracatımızı en büyük hızla artırdığımız ülkedir. 1988 yılında toplam ihracatımız 11.6 milyar dolardır ve ihracatımızda en büyük paya % 8.5 ile Irak sahip olmuştur.³¹

Irak ile ticaretimizde Habur sınır kapısı, Türkiye ile üçüncü ülkelere ticaret ve taşımacılıkta oldukça önemli role sahiptir. Her gün yaklaşık 1500 araç Habur'dan giriş ve çıkış yapmaktadır. Türk ihraç malları ile üçüncü ülke malları da bu sınır kapısı ile taşınmaktadır. Yine Körfez Savaşı öncesinde Türkiye Irak'a mal ihracatından başka hizmet ihracatı da yapmaktaydı. Başta bankacılık olmak üzere farklı hizmetlerden gelir elde edilmektedir. Türk iş adamlarının ihalelere katılmak üzere müteahhitlik hizmetleri ile kazanç sağlamaları da bunlara bir örnektir. Körfez Savaşı sebebiyle bu tür ekonomik faaliyetler de zarar görmüştür.

2 Ağustos 1990'da Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesinin ardından, dört gün sonra, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, geri çekil uyarısını dikkate almayan Irak'a karşı uygulanan ekonomik ambargo;

- Ülke olarak Irak pazarındaki ticaretimizi olumsuz etkilemiştir.
- Savaş sonrası petrol fiyatlarındaki artış ithalat maliyetlerinin artmasına sebep olmuştur.
- Savaş öncesinde ortalama 200 milyon dolarlık hayvan ihracatı varken savaş sonrası ihraç ettiğimiz ürünlerden et ithal edilmeye başlanmıştır.
- Petrol boru hattı kapatılması ile Türkiye navlun getirisini kaybetmiştir.
- Doğu ülkelerine sağlanan nakliye hizmetleri olumsuz etkilenmiştir, müteahhitlik kazançları azalmıştır, Irak hükümeti ödeme gücünün azalması nedeni ile Merkez Bankası ve Türk Bankacılık kesimi 2,5 milyar dolar zarara uğramıştır.
- Savaşın doğrudan etkilerinin yanında, turizmde rezervasyon iptalleri gibi dolaylı etkilerinin olduğunu söylemek de mümkündür.³²

Irak Savaşı Sonrasında ise;

- İflas eden şirketler artmıştır.
- İşsizlik artmıştır, yatırımlar ve gelirler azalmıştır.
- Savunma, ilaç ve gıda sanayiinde ilerleme görülmüştür.
- Akaryakıt fiyatları düzenli olarak yükselmiştir.

²⁸ Murat Doğanlar, Harun Bal, Mehmet Özmen, "Uluslararası Ticaret ve Türkiye'nin İhracat Fonksiyonu", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 7, s.91.

²⁹ Zekeriya Mızırak, a.g.e, s.93

³⁰ Mehmet Öztürk, a.g.e. ss.15-18.

³¹ Dilek Özbek, "Irak'taki Savaşın Türk Ekonomisine Etkileri", *Çankaya Gündemi*, Sayı: 14, Temmuz 2003, s.4.

³² Dilek Özbek, a.g.e., s. 4-7.

- Yeniden yapılandırma sürecinde çimento, demir, çelik başta olmak üzere farklı mal ve hizmet ihracatında artış gözlenmiştir.
- Savaşın bitmiş olması Türkiye açısından en önemli gelişmedir. Bunların yanında, Irak'a ulaşımın en kısa yoldan ülkemiz üzerinden sağlanacağı düşünüldüğünde, bu durumun daha uzun vadede küçümsenmeyecek derece faydalı olacağını söylemek mümkündür.³³

Körfez krizi öncesinde 1,5-2 milyar dolar seviyelerinde olan Türkiye ile Irak arasındaki dış ticaret hacmi krizle birlikte büyük gerileme göstermiştir. Ardından yürürlüğe konulan BM ambargo kararları Türkiye'nin dış ticaretinde çok önemli bir pazarın kaybolmasına sebep olmuştur. Bu Türkiye'de doğrudan ve dolaylı olarak pek çok firmanın zarar görmesine ve hatta iflas etmesine sebep olmuştur. Kriz Irak ile olan sınır ticaretini de yok ederek bölgede iş yapan binlerce kamyon ve tırın iş yapamaz hale gelmesine sebebiyet vermiştir.³⁴

Türkiye İstatistik Kurumu (Tük) verilerine göre 1. Körfez Savaşının birkaç yıl öncesi ve birkaç yıl sonrası için ortaya çıkan dış ticaret rakamları bu savaşın Türk dış ticareti üzerindeki dönemsel etkilerini net olarak ortaya koymaktadır.

Yıl	İhracat Dolar	İthalat Dolar
1988	986.118.063	1.436.501.884
1989	445.306.256	1.649.750.328
1990	214.504.081	1.046.531.886
1991	122.398.356	492.040
1992	212.012.048	908.402
1993	160.016.825	0
1994	140.971.804	0
1995	124.138.703	0

Tabloda da görüldüğü üzere 1. Körfez Savaşı sonrasında özellikle Birleşmiş Milletler ambargosunun da etkisi ile Türkiye'nin Irak'tan yaptığı ithalatı sıfıra düşmüş, ihracatı da azalmıştır. Daha sonraki yıllarda düzelme sürecine girse de bölge ile olan ticaretimiz 2003 yılında başlayan ve Amerika'nın Irak'ı işgali ve Saddam Rejiminin devrilmesi ile neticelenen II. Körfez Krizi ve Savaşı ekonomik ve siyasi dengeleri yine yerinden oynatmıştır.

SONUÇ

Savaş öncesi ve sonrasında Türkiye Irak için önemli bir sınır komşusu olma özelliğini kaybetmemiştir. Enerji kaynakları bakımından oldukça zengin olması, özellikle petrol rezervi bakımından zengin yataklara sahip olması nedeni ile dünyanın büyük güçlü devletlerinin odağı olan Irak, I. Körfez Savaşı sonrasında uygulanan BM ambargosuyla ciddi ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. 2003 yılında Saddam Rejiminin devrilmesine kadar süren bu ambargo sırasında Türkiye de, yukarıda da açıklanmaya çalışıldığı üzere, ciddi ekonomik kayıplara uğramıştır. Önemli ölçüde mal ve hizmet ihraç ettiğimiz ülke olarak Irak'taki savaş ve uygulanan ambargo Türkiye'yi bu bağlamda negatif olarak etkilemiştir. Buradan hareketle de denilebilir ki, I. Körfez Savaşı sonrasında, ithalat ve ihracat rakamlarında büyük oranda azalma olmuştur.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, en önemli sınır komşularımızdan biri olan Irak'taki siyasi gelişmeleri yakından takip etmek Türkiye için çok önemli bir sorumluluktur. Irak Türkiye Cumhuriyeti için hem siyasi hem kültürel hem de ekonomik olarak çok önemli bir sınır komşusudur. Irak'ta meydana gelen her krizde direkt olarak etkilenen dış ticaretimiz, sınırlarımızda yaşanan gelişmeler, PKK terör örgütünün bölgedeki faaliyetleri ve Irak'ta yaşayan Türkmen nüfus gibi faktörler, Türkiye'yi Irak konusunda daha aktif ve daha dikkatli politikalar izlemeye, yaşanan ve yaşanabilecek krizlerden en az zararlı çıkmasını sağlayacak koruyucu ve önleyici politikalar üretmeye zorlamaktadır. Irak sadece büyük güçlerin değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin de ajandasında ekonomik, siyasi ve sosyal olarak üst sıralarda yer almalıdır.

³³ Dilek Özbek, a.g.e., s. 4-7.

³⁴ *Irak ile Dış Ticaret (BM Kararları Çerçevesinde)*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 33, Ağustos 1996, ss.21-22.

KAYNAKLAR

- Ak, Levent, *ABD'nin Irak Savaş Stratejisinin İncelenmesi (2003-2010)*, Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Büyükekeşi, Mehmet, “2014 Yılında Dünya Pazar Payımızı Artırdık İhracatta Büyüdük”, *Türkiye İhracatçılar Meclisi Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu*, 2015.
- Çalışkan, Zekeriya, “Jeopolitik Hassasiyet ve Türk Birliği”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, Yıl 2011/12, ss.75-89.
- Doğanlar, Murat; BAL, Harun; Özmen, Mehmet, “Uluslararası Ticaret ve Türkiye'nin İhracat Fonksiyonu”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 7, ss.83-109.
- Ergin, Sedat, “Irak Savaşı ve Türkiye ‘Irak Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Dünyadaki Konumu’”, *Çankaya Gündemi*, Sayı: 14, Temmuz 2003, ss.8-11.
- Irak ile Dış Ticaret (BM Kararları Çerçevesinde)*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 33, Ağustos 1996.
- İlhan, Suat, *Avrupa Birliğine Neden Hayır-Jeopolitik Yaşam*, İstanbul, Ötüken, 2000.
- Karabıçak, Mevlüt, “Küresel Krizleri Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 3, 2010, ss. 251-270.
- Karagöz, Kadir, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler”, *Journal of Yaşar University*, 2(8), 2008, ss.927-948.
- Kurt, Selim, “Soğuk Savaş Sonrası ABD’nin Ortadoğu Politikası”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: XIX, Eylül 2014, ss.167-196.
- Mızırak, Zekeriya, “Türkiye Dış Ticaretinin Gelişim Süreci (1980-2004)”, *Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi, Cilt 7, Sayı:1-2, 2004, Konya, ss.89-100.
- Özbek, Dilek, “Irak Savaşı ve Türkiye Irak’taki Gelişmelerin Türk Ekonomisine Etkileri: Genel Yaklaşım”, *Çankaya Gündemi*, Sayı: 14, Temmuz 2003, ss.4-7.
- Özçelik, Abdullah, *367 Tartışmaları Bağlamında Siyasi Krizler, Aktörler, Sebepler, Boyutlar*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.
- Öztürk, Hüseyin, *Siyasi İstikrarlılık ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Uygulaması (1950-2003)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2004.
- Öztürk, Mehmet, “1. Körfez Savaşı’ndan (1990-91) 11 Eylül Sürecine ABD’nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 16, Ocak-Şubat-Mart 2010, ss.1-27.
- Pamir, A. Necdet, “Türkiye’nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları”, *Metalurji Dergisi*, 134. Sayı, İstanbul, 2003, ss.1-40.
- Svistuna, İrina, “Irak Faktörünün Türkiye’nin Ortadoğu Politikasına Etkisi(1990-2008)”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 14, Şubat 2010, ss.74-84.
- Şemşek, İlknur, “Türkiye’nin Jeopolitik Önemi, Köprü mü? Kanat mı? Merkez mi?”, Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi, Mart 2014.
- Turhan Tekin, Gökçe, *Kara Sınırları Komşuları ile Ticaretin Türkiye’nin Kalkınmasına Etkisi Çekim Modeli Yaklaşımı*, Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal, “Geçmişten Günümüze Irak Meselesi”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, Özel Sayı II, Temmuz 2009, ss.1315-1343.